

SAŽETAK

Prilikom popisa stanovništva Jugoslavije, koji je izvršen 31. 3. 1971. god., po prvi put su obuhvaćeni i radnici na privremenom radu u inozemstvu. Organizatori popisa imali su izuzetno težak zadatak: bez odgovarajućeg iskustva popisati sve osobe koje se nalaze na privremenom radu izvan granica zemlje.

Najveća poteškoća prilikom izvođenja popisa sastojala se u metodološki nedovoljno definiranom pojmu »privremeni rad u inozemstvu«. Posebno se pokazalo neadekvatnim da ocjenu privremenosti ili stalnosti rada i boravka neke osobe u inozemstvu daju članovi domaćinstva koji su ostali u zemlji, odnosno susjedi ako je čitavo domaćinstvo u inozemstvu.

Uviđajući mogućnost da proizvoljnim tumačenjem pojma »privremen« popisivači obuhvate samo mali broj osoba na radu u inozemstvu, pred samo izvođenje popisa instruktori su upućivali popisivače da nastoje popisati sve radnike na radu u inozemstvu, bez obzira na ocjenu rodbine ili susjeda o privremenosti ili stalnosti rada u inozemstvu. To je pridonijelo uspješnijem, odnosno većem popisnom obuhvatu radnika na radu u inozemstvu.

Anketiranjem općinskih popisnih komisija u SR Hrvatskoj, koje je izvršio Odjel za migracije Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, odmah nakon završena popisa (prilog 1 i 2), utvrđeno je da su i u općinskim popisnim komisijama na različite načine tumačili pojam »privremen«, te da se u većem broju općina nastojalo obuhvatiti sve osobe na radu u inozemstvu, pa i one za koje se teško može pretpostaviti da će se u dogledno vrijeme vratiti.

Popisom je na »privremenom radu u inozemstvu« obuhvaćeno 671 908 osoba. Upoređivanjem popisnog obuhvata migranata u pojedinim zemljama sa statističkim podacima zemalja imigracije o broju jugoslavenskih radnika u vrijeme popisa (tab. I), utvrđeno je da popisom stanovništva Jugoslavije 1971. god. nije obuhvaćeno najmanje 15% radnika koji su se to vrijeme nalazili na radu u inozemstvu. Manjak u obuhvatu manji je u evropskim zemljama (7,7%), a veći u prekomorskim (47,7%).

Unatoč izvjesnim metodološkim propustima i manjku u obuhvatu koji je različit u pojedinim zemljama rada i regijama porijekla migranata, ovaj popis daje najcjelovitije i najpouzdanije podatke o strukturnim obilježjima jugoslavenskih radnika u stranim zemljama, a mnoga strukturna obilježja dobivena su upravo ovim popisom. U prikazu strukturnih obilježja jugoslavenskih vanjskih migracija, koja proizlaze iz rezultata popisa stanovništva 1971, broječni podaci redovito su korigirani na osnovi statističkih podataka zemalja imigracije.

Prema rezultatu popisa, evropske zemlje zapošljavaju 88,8% jugoslavenskih vanjskih migranata, a prema statističkim podacima zemalja rada u Evropi, radi 81,8% jugoslavenskih migranata (tab. II). Preko polovica mi-

granata radi u SR Njemačkoj, a zatim slijede Austrija, Francuska, Švicarska i Švedska.

Udio pojedine republike i autonomne pokrajine u pojedinoj zemlji rada znatno je različit (tab. III, sl. 1). Migranti iz Hrvatske imaju najveći udio među zaposlenima u SR Njemačkoj i Švicarskoj, kao i najveći udio u prekomorskim migracijama. Uža Srbija ima najveći udio među zaposlenima u Francuskoj, Austriji, Švedskoj i zemljama Beneluksa. Učešće radnika iz Bosne i Hercegovine osobito dolazi do izražaja među zaposlenima u Austriji i SR Njemačkoj, Crne Gore u SAD, Makedonije u Australiji i SAD, Slovenije u Austriji, Švicarskoj i Kanadi, Vojvodine u Švedskoj i SAD i Kosova u Švicarskoj.

Metodologijom popisa 1971. bilo je predviđeno da se kao godina zaposlenja u inozemstvu upiše »godina posljednjeg odlaska na rad u inozemstvo«, ne uzimajući u obzir vrijeme koje je migrant proveo u Jugoslaviji na dopustu ili u posjeti. Iz rezultata popisa, međutim, nedvojbeno proizlazi da se kao »godina posljednjeg odlaska na rad u inozemstvo« upisivala ona u kojoj je radnik otišao nakon kraćeg zadržavanja u Jugoslaviji zbog posjete, korišćenja odmora ili sezonskog zaposlenja u inozemstvu. Zbog toga je dobio nerealan podatak o velikom broju migranata koji su se u inozemstvu zaposlili u godinama neposredno pred popis (tab. IV i sl. 2, dio I). Međutim, i ovako nepouzdati podaci o godini zaposlenja u inozemstvu vrlo su pogodni za upoznavanje spolne strukture i porijekla migranata među ukupno zaposlenim u pojedinoj godini. Udio žena je porastao u 1967. i 1968. god. (sl. 2, dio II). To je upravo vrijeme poznate privredne recesije u SR Njemačkoj kada se smanjila mogućnost zapošljavanja muške radne snage, dok je potražnja za ženskom ostala gotovo nepromijenjena.

Podaci o udjelu pojedinih republika i autonomnih pokrajina među radnicima koji su u pojedinoj godini otišli na rad u inozemstvo, pokazuju da se u kasnijim godinama odlaska udio radnika iz Hrvatske i Slovenije smanjuje, udio iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Makedonije povećava, dok Crna Gora ima stalno malen udio (tab. V, sl. 3).

Među ukupno zaposlenim jugoslavenskim migrantima žene čine oko jedne trećine (tab. VI). Među radnicima zaposlenima u inozemstvu udio žena je osobito velik iz Vojvodine (42,7%) i Slovenije 40,1%). U udjelu žena među jugoslavenskim migrantima u pojedinim zemljama rada nema nekih značajnijih razlika (tab. VII). Jedino je znatniji iznad prosjeka udio žena među zaposlenima u Švedskoj i Švicarskoj.

Četvrtina svih vanjskih migranata Jugoslavije u dobi su između 20 i 24 godine (tab. VIII, sl. 4). Od ukupnog stanovništva Jugoslavije u dobnoj skupini 20—24 god. čak 11,1% učestvuje u vanjskim migracijama (tab. IX). Među migrantima do 20 godina udio žena je veći od udjela muškaraca, dok je u svim ostalim dobnim skupinama udio muškaraca veći od udjela žena u istoj skupini (tab. X, sl. 5). U dobnoj skupini muškog stanovništva Jugoslavije između 20—24 godine na radu u inozemstvu nalazi se 11,6%, a u dobnim skupinama između 25—34 godine čak 13,4% cjelokupnog muškog stanovništva Jugoslavije.

Preko 42% svih migranata iz Jugoslavije imaju završenu osmogodišnju osnovnu školu, a preko 22% završili su nakon osmogodišnjeg osnovnog ško-

lovanja neku stručnu školu, gimnaziju ili fakultet (tab. XI, sl. 6). Školska sprema radnika zaposlenih u inozemstvu podjednaka je školskoj spremi cjelokupnog stanovništva Jugoslavije, s time što je među ukupnim stanovništvom Jugoslavije znatno veći udio bez školske spreme nego među radnicima u inozemstvu (tab. XII). Žene općenito imaju višu školsku spremu od muškaraca (tab. XIII, sl. 6).

Popisom je utvrđeno da je preko 10% osoba zaposlenih u inozemstvu promijenilo status aktivnosti, tj. prešlo od izdržanih u status aktivnih osoba (tab. XIV, sl. 7). Vanjskim migracijama povećao se kontingent aktivnog stanovništva Jugoslavije za preko 70 000 osoba. Iako žene čine manje od jedne trećine zaposlenih u inozemstvu, njihov udio među migrantima koji su prije zaposlenja u inozemstvu bili izdržavani iznosi čak 84,0% (tab. XV).

Usporedbom aktivnosti prije zaposlenja u inozemstvu i školske spreme migranata, uočava se da je među osobama koje su prije zaposlenja u inozemstvu bile izdržavane, relativno mali udio onih koji su završili školu za kvalificirane ili visokokvalificirane radnike, a udio onih koji su završili osmogodišnju osnovnu školu, gimnaziju, pa i neku srednju stručnu školu, iznad udjela kod aktivnih osoba (tab. XVI).

Prije zaposlenja u inozemstvu 40,2% svih jugoslavenskih migranata bili su »radnici«, tj. u radnom odnosu (zaposleni) ili su tražili zaposlenje preko službe za zapošljavanje ili natječaja (tab. XVII). Dok 53,7% muškaraca nisu prije zaposlenja bili »radnici«, kod žena je taj udio 70,0% (tab. XVIII).

Od svih osoba koje su prije zaposlenja u inozemstvu bile u radnom odnosu ili tražile zaposlenje (»radnici«), gotovo je polovica imala neku kvalifikaciju (tab. XIX, sl. 8). Relativno dobra kvalifikacijska struktura migranata jedno je od osnovnih obilježja vanjskih migranata iz Jugoslavije. Iz usporedbe kvalifikacijske strukture osoba zaposlenih u Jugoslaviji i osoba koje su prije zaposlenja u inozemstvu bile zaposlene, vidi se da je među zaposlenima u inozemstvu veći udio kvalificiranih i visokokvalificiranih, ali isto tako i nekvalificiranih radnika (tab. XX). Iz toga se može izvući općeniti zaključak, da zbog zaposlenja u inozemstvu napuštaju radna mjesta u zemlji oni koji su bili zaposleni u proizvodnim djelatnostima. U skladu s očekivanjem, žene koje su prije zaposlenja u inozemstvu bile zaposlene, imaju znatno slabiju kvalifikacijsku strukturu od muškaraca (tab. XXI).

Među ukupnim brojem migranata koji su prije zaposlenja u inozemstvu bili aktivni, 56,6% radilo je u poljoprivredi (tab. XXII). To znači da je preko polovica vanjskih migranata odlaskom na rad u inozemstvo prešla iz primarnog u ostale sektore djelatnosti. Udio migranata koji su prije zaposlenja u inozemstvu radili u poljoprivredi veći je od udjela aktivnih poljoprivrednika u ukupnom aktivnom stanovništvu Jugoslavije (tab. XXIII). Polovica svih osoba koje su prije zaposlenja u inozemstvu bile aktivne u industriji, rudarstvu i građevinarstvu, kvalificirani su i visokokvalificirani radnici (tab. XXIV).

Pored zanimanja u poljoprivredi, gotovo jedna trećina migranata koji su prije zaposlenja u inozemstvu bili aktivni, obavljali su različita zanimanja u sekundarnom sektoru (tab. XXV, sl. 9). Usporedbom udjela grupa zanimanja aktivnih osoba u Jugoslaviji i zaposlenih u inozemstvu, uočilo se da pored poljoprivrednika, u inozemstvu iznad udjela koji imaju među aktivnim

osobama u zemlji zapošljavaju se i rudari, industrijski i drugi srodni radnici (tab. XXVI). Žene, koje su prije zaposlenja u inozemstvu bile aktivne, u još većem udjelu nego muškarci bile su poljoprivrednih zanimanja (tab. XXVII). Usporedbom pojedinih grupa zanimanja i školske spreme, vidi se da svega 2,5% poljoprivrednika imaju veću školsku spremu od osnovne škole (tab. XXVIII).

U različitim industrijskim zanimanjima, iz kojih je otišlo u inozemstvo pojedinačno preko 5 000 radnika iz svakog zanimanja, ukupno je radilo prije odlaska u inozemstvo 168 500 radnika. Među njima su bili najbrojniji građevinski i metalski radnici, mehaničari, električari i sl. (tab. XXIX). Iako je popis u manjem opsegu obuhvatio osobe s višim stručnim kvalifikacijama, jer se za njih s manje opravdanja moglo pretpostaviti da im je boravak u inozemstvu »privremen«, broj od gotovo 16 000 migranata koji imaju zanimanje stručnjaka sa srednjim, višim i visokim školama vrlo je velik i za Jugoslaviju predstavlja jedno od negativnih obilježja migracija. Jedna trećina tog broja odnosi se na stručnjake tehnike i tehnologije, a preko jedne četvrtine na stručnjake iz zdravstva (tab. XXX). Gotovo 30% svih stručnjaka imaju visoku stručnu spremu. Od ukupnog broja migranata koji imaju zanimanje stručnjaka sa završenom srednjom, višom i visokom školom 38,1% su iz Hrvatske (tab. XXXI). Karakteristično je da je i iz slabije razvijenih dijelova Jugoslavije dosta značajan udio stručnjaka na radu u inozemstvu.

Popisom stanovništva 1971. god. utvrđen je znatan nesrazmjer između udjela pojedinih nacionalnosti stanovništva Jugoslavije i udjela nacionalnosti među radnicima u inozemstvu (tab. XXXII). Od svih jugoslavenskih nacionalnosti jedino Hrvati imaju veći udio među vanjskim migrantima od njihova udjela u stanovništvu Jugoslavije. Dok prosječna stopa vanjskih migracija iznosi 3,3 ona je kod stanovništva hrvatske nacionalnosti 5,8. Najniža je kod stanovništva crnogorske (1,0) i srpske nacionalnosti (1,1). Rumunjska narodnosna skupina u Jugoslaviji ima najveću stopu vanjskih migranata, ona iznosi 9,0, i to je ujedno najveća stopa vanjskih migranata među svim narodima i narodnostima koje žive na području Jugoslavije. I nacionalni sastav radnika u inozemstvu iz pojedine republike i autonomne pokrajine neadekvatan je u odnosu na nacionalni sastav stanovništva u zemlji (tab. XXXIII, sl. 10). Hrvati u svim republikama i Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, gdje su brojnije zastupljeni, u većem udjelu učestvuju među radnicima u inozemstvu nego što im je udio u stanovništvu. Kada se uspoređuje postotak nacionalnosti među migrantima iz pojedinog administrativno-političkog dijela Jugoslavije u odnosu na nacionalni sastav ukupnog stanovništva, dobiva se da je npr. u Bosni i Hercegovini udio (%) Hrvata za 20,6% veći među radnicima u inozemstvu nego što je udio Hrvata u stanovništvu ove republike (tab. XXXIV). Istovremeno je među radnicima u inozemstvu u ovoj republici udio Muslimana za 34,6% i Srba za 19,9% manji od udjela u stanovništvu.

U Jugoslaviji postoje dosta značajne regionalne razlike u broju i strukturi vanjskih migranata. I manjak u obuhvatu popisa različit je u pojedinim republikama i autonomnim pokrajinama (tab. XXXV). Osobito je karakteristična usporedba udjela pojedinog dijela Jugoslavije u ukupnom stanovništvu Jugoslavije, među zaposlenima u zemlji i u ukupnom broju vanjskih migranata (tab. XXXVI, sl. 11). Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Makedonija imaju veći udio među zaposlenima u inozemstvu nego što je njihov udio u

stanovništvu Jugoslavije, dok je kod svih ostalih dijelova Jugoslavije obratno. S korigiranim rezultatima popisa radnika u inozemstvu u popisu stanovništva Jugoslavije dobiva se da je prosječna stopa jugoslavenskih vanjskih migracija 3,9. Ona je najveća u Hrvatskoj (6,1), a najmanja u Crnoj Gori (2,0). Na svakih 100 zaposlenih u zemlji u prosjeku dolazi 20,5 zaposlenih u inozemstvu, u Bosni i Hercegovini dolazi 29,1, a u Sloveniji 10,2 zaposlena u inozemstvu na 100 zaposlenih u zemlji. U svakoj republici i autonomnoj pokrajini Jugoslavije različit je udio pojedine zemlje imigracije u ukupnom broju migranata (tab. XXXVII, sl. 12).

Regionalne razlike u broju i strukturi vanjskih migranata osobito dolaze do izražaja analizom statističkih podataka po općinama (prilozi 3—18). Najveći apsolutni broj migranata u jednoj općini ima Zagreb (tab. XXXVIII). Područje najveće grupiranosti općina s najvećim apsolutnim brojem vanjskih migranata u Jugoslaviji je istočna Hrvatska i sjeverna Bosna (prilog 5).

Poređujući broj radnika u inozemstvu s brojem stanovnika po općinama, uočavamo da još više dolazi do izražaja kontinuirano područje visoke stope vanjskih migranata, koje zahvaća gotovo čitavu Hrvatsku, a iz Hrvatske se proširuje prema jugozapadnoj Bosni, zapadnoj Hercegovini, zapadnoj i sjevernoj Bosni i sjeveroistočnoj Sloveniji (prilog 6). Do izražaja dolazi i izdvojeno područje s visokom stopom vanjskih migranata u zapadnoj Makedoniji, istočnoj Srbiji i istočnoj Vojvodini. Općina Imotski ima najvišu stopu vanjskih migranata u Jugoslaviji (18,6; tab. XXXIX).

Usporedbom broja vanjskih migranata, koji su se iz pojedine općine zaposlili u inozemstvu u posljednjih 15 mjeseci prije popisa, s ukupnim brojem migranata iz općine, nedvojbeno uočavamo da se proces odlaska na rad u inozemstvo širi u srednji i jugoistočni dio Jugoslavije (prilog 7). Zapažamo da u glavnom područja niske stope vanjskih migranata u slabije razvijenim dijelovima Jugoslavije imaju veći udio onih koji su se prvi put zaposlili u inozemstvu u posljednjih 15 mjeseci.

Različiti udio žena među vanjskim migrantima u pojedinim dijelovima Jugoslavije osobito dolazi do izražaja u podacima po općinama (prilog 8). Svih 10 općina u kojima su preko polovice migranata žene nalaze se u Sloveniji i Hrvatskoj (tab. XL).

Općine, u kojima je među vanjskim migrantima osobito velik udio na radu u SR Njemačkoj, nalaze se u različitim područjima Jugoslavije; u onima koje imaju visoku, kao i u onima s niskom stopom vanjskih migracija (prilog 9). Od 10 općina koje imaju od ukupnog broja migranata najveći udio na radu u SR Njemačkoj, četiri imaju stopu vanjskih migracija nižu od jugoslavenskog prosjeka (tab. XLI).

U Austriju najviše migriraju radnici iz sjeveroistočne i sjeverozapadne Srbije te srednje i sjeverne Bosne (prilog 10). Iako je zapošljavanje u Austriji karakteristično za općine u kojima je proces zapošljavanja u inozemstvu kasnije započeo, u mnogim općinama koje se ističu s velikim udjelom zaposlenih u Austriji, već je dostignuta vrlo visoka stopa vanjske migracije (tab. XLII).

Usmjerenost migranata Uže Srbije na zapošljavanje u Francuskoj dolazi do izražaja i u statističkim podacima po općinama (prilog 11). Od deset

općina, u kojima je među vanjskim migrantima najveći udio zaposlen u Francuskoj, devet je iz užeg područja Srbije (tab. XLIII).

U Jugoslaviji se ističu dva područja u kojima je nešto veća koncentracija općina s većim udjelom migranata zaposlenih u Švicarskoj: u sjeverozapadnom i istočnom dijelu zemlje (prilog 12). Migriranje na rad u Švicarsku karakterizira uglavnom općine s niskom stopom vanjskih migracija (tab. XLIV). I općine koje se ističu većim udjelom zaposlenih u Švedskoj i zemljama Beneluksa, uglavnom se karakteriziraju niskom stopom vanjskih migranata (prilog 13).

Među jugoslavenskim prekomorskim migrantima dolazi do još izraženije regionalne diferencijacije s obzirom na porijeklo, nego što je to slučaj kod migranata u evropske zemlje. Općine s najvećim udjelom migranata u Australiju nalaze se u jugozapadnoj Makedoniji i u primorju Hrvatske (prilog 14). Među deset općina koje imaju najveći udio migranata u Australiju, šest su u SR Makedoniji, a četiri u Hrvatskoj. One se ističu vrlo visokom stopom vanjskih migracija (tab. XLV). U SAD i Kanadu osobito su usmjerene migracije iz općina u južnom dijelu Crne Gore i Banata, te iz više općina u sjevernom dijelu primorja i susjedne Ličko-goranske regije (prilog 15). Od deset općina s najvećim udjelom migranata u anglosasku Sjevernu Ameriku četiri su u Hrvatskoj, tri u Crnoj Gori, dvije u Vojvodini i jedna u Makedoniji (tab. XLVI).

Općine s najvećim udjelom mlađih migranata (do 29 godina starosti) najbrojnije su u istočnoj Makedoniji, južnoj Srbiji, Istri i susjednom dijelu jugozapadne Slovenije, te u istočnom dijelu Slovenije (prilog 16). U svim općinama s velikim udjelom migranata do 29 godina stopa vanjskih migracija veoma je niska (tab. XLVII). U njima je relativno mali udio stručno osposobljenih migranata.

Veliki udio migranata, koji su se prije zaposlenja u inozemstvu osposobili za obavljanje nekog zanimanja, odnosno takvih koji su završili neku srednjeobrazovnu školu, imaju područja s bitno različitim obilježjima privrednog razvitka (prilog 17). Takvih općina ima u privredno razvijenijim kao i u nedovoljno razvijenim područjima. Od 18 općina u kojima stručno osposobljeni migranti čine preko 55% od ukupnog broja migranata, 11 su općine četiriju gradova republika: Beograd, Zagreb, Ljubljana i Sarajevo (tab. XLVIII).

Općine, u kojima je natprosječan udio migranata prije zaposlenja u inozemstvu radio u poljoprivredi, većinom su u središnjem, planinsko-krškom području Jugoslavije (prilog 18). To su općine s najrazličitijom stopom vanjskih migracija, od vrlo niske do vrlo visoke (tab. II). Iz toga se može zaključiti da se poljoprivrednici zapošljavaju u inozemstvu u područjima u kojima je proces vanjskih migracija na različitom stupnju. Čini se da u općinama, u kojima se spontano vrši proces zapošljavanja u inozemstvo, najprije migriraju stručno osposobljeni radnici, dok u općinama, koje se u proces vanjskih migracija uključuju posredstvom jugoslavenske službe za zapošljavanje, u inozemstvo na rad odlazi nedovoljno zaposleno poljoprivredno stanovništvo.

Migriranje na rad u inozemstvo jedan je od najznačajnijih suvremenih ekonomskih i društveno-političkih problema Jugoslavije. Mora se pretposta-

viti da će sa zapošljavanjem u inozemstvu trebati računati i u doglednoj budućnosti. Da bi se na migracijske procese moglo najadekvatnije utjecati, potrebno ih je upoznavati, a u tom pogledu od neprocjenjive je koristi ako migriranje na rad u inozemstvo, kao posebno obilježje stanovništva Jugoslavije, prati redovna statistička služba i objelodanjuje ga u svojim publikacijama.